

Nervų sistemos ligos ir psichikos sutrikimai Jozefo Franko „Atsiminimuose“

**E. Sakalauskaitė-Juodeikienė
D. Jatužis**

*Vilniaus universiteto Medicinos
fakulteto Neurologijos ir
neurochirurgijos klinika;
Vilniaus universiteto ligoninės
Santariškių klinikų
Neurologijos centras*

Santrauka. Jozefo Franko (1771–1842), Vilniaus imperatoriškojo universiteto specialiosios terapijos ir klinikinės medicinos profesoriaus, „Atsiminimai“ – ne tik vertingas dokumentas, liudijantis apie XIX a. pr. Vilniaus politinį, kultūrinį gyvenimą, socialines problemas, Vilniaus universitetą, bet ir įstabus pasakojimas apie ligas, ligonius, gydymo metodus, svarbią vietą skiriant nervų sistemos ligų ir psichikos sutrikimų aprašymui. J. Franko „Atsiminimuose“ patys ryškiausi – epilepsijos priepuolių, apopleksijos, hidrofobijos, smegenų vandenės, nervinių galvos skausmų atvejai, taip pat aprašyti įvairūs paralyžiai, galvos trauma, ūminis skausmas ir jo gydymas. Paminėti ligoniai, sirgę hipochondrija, manija, melancholija, katalepsija, baltąja karštine ir kitomis ligomis. J. Franko „Atsiminimuose“ vis dar keltas kaltūno – *plica polonica* – klausimas, tikint, kad kaltūnu serga tik Lietuvos ir Lenkijos krašto gyventojai. Antra vertus, bandyta atsiriboti nuo XIX a. pr. populiarių vitalinio magnetizmo, braunizmo doktrinų, diskutuota apie užkrečiamąsias ligas, užsimeriant apie taikytus sergančių ir sveikųjų atskyrimo, dezinfekcijos metodus, domėtasi tuomet nauja frenologijos doktrina, manoma, padėjusia pagrindus vėlesniems galvos smegenų žievės funkcijų tyrimams. Remiantis neurologine simptomatika, bandyta spręsti apie nervų sistemos patologijos lokalizaciją, taip pat keltas gydytojų tobulinimosi klausimas. Šis straipsnis – tai kuklus bandymas, nagrinėjant nervų ir psichikos sutrikimais sergančių ligonių klinikinius atvejus, pažinti sudėtingą ir įvairų J. Franko aprašytą Vilniaus miesto, Universiteto ir klinikų pasaulį.

Raktažodžiai: Jozefas Frankas, nervų sistemos ligos, psichikos sutrikimai, Vilniaus medicinos draugija, Vilniaus universitetas.

Neurologijos seminarai 2015; 19(66): 296–307

KELI PASTEBĖJIMAI APIE NEUROLOGIJOS MOKSLO IŠTAKAS

Kokia neurologija buvo dar iki savo pačios gimimo? Ar kaukolės trepanacijas, atliktas tūkstančius metų prieš Kristaus gimimą, galėtume laikyti neurochirurgijos priešaušriu? O Galeno encefalocentrinės doktrinos sukūrimą – būtina sąlyga neurologijai gimti? Tų sąlygų, pasirodo, reikėjo labai daug. Vertėtų prisiminti keletą svarbiausių.

Antikos, vėliau Viduramžių epochoje tikėta, kad svarbiausia galvos smegenų struktūra yra galvos smegenų skilveliai. Galenui atmetus Aristotelio siūlytą kardiocentrinę doktriną, svarbiausias vaidmuo žmogaus organizme teko *spiritus animalis*. Ši dvasia, susiformavusi galvos smegenų *rete mirabile* (nuostabiajame tinkle), keliavo į skilve-

lius, vėliau per nervus ir sensorinius organus žmogui sukeldavo jutimus, svajones, prisiminimus [1].

Renesanso epochoje jau buvo atliekami žmonių (ne gyvūnų!) kūnų skrodimai, tad žmogaus anatomijos (taip pat ir centrinės bei periferinės nervų sistemos) aprašymai ir pavaizdavimas atlasuose tapo daug tikslesnis. Vienas svarbiausių žmogaus anatomijos veikalų, padaręs didelę įtaką žmogaus kūno supratimui ir klinikinės medicinos vystymuisi, buvo Andrėjaus Vezalijaus (Andreas Vesalius, 1514–1564) 1543 m. Bazelyje išleistas „*De humani corporis fabrica*“ („Apie žmogaus kūno sandarą“) [2].

Baroko epochoje mokslui apie nervų sistemą pagaliau suteiktas pavadinimas. Tomas Vilizijus (Thomas Willis, 1621–1675) veikale „*Cerebri Anatomie*“ („Galvos smegenų anatomija“, 1664 m.) pirmąkart paminėjo žodį „neurologija“, o jo knyga „*De Anima Brutorum*“ („Apie gyvūnų sielą“, 1672 m.) laikoma pirmąja, skirta neurologinei patologijai. T. Vilizijus svarbiausiomis nervų sistemos struktūromis, atsakingomis už valingus judesius, jutimus, protines funkcijas, laikė ne galvos smegenų skilvelius, o parenchimą, išskirdamas tris svarbiausias – *corpus striatum*,

---

Adresas:

*Eglė Sakalauskaitė-Juodeikienė
VUL SK Neurologijos centras
Santariškių g. 2, Vilnius
Tel. (8 5) 236 5220, el. paštas egle.sakalauskaite-juodeikiene2@santa.lt*

1 pav. Jozefas Frankas (1771–1842), gydytojas, medicinos daktaras, Vilniaus ir Pavijos universitetų profesorius.

Dailininkas Jonas Rustemas (1762–1835), XIX a. I p. Antano Lukšėno nuotr. Vilniaus paveikslų galerija, Lietuvos dailės muziejus

corpus callosum ir galvos smegenų žievę [3, 4]. Antra vertus, maždaug tuo pačiu laikotarpiu filosofas Renė Dekartas (René Descartes, 1596–1650) savo raštuose epifizę pavadino svarbiausia nervų sistemos struktūra – sielos buveine [5].

Praėjus šimtmečiui po Vilizijaus veikalų išleidimo, Jėzaus Draugijos Vilniaus Akademijoje ir Universitete 1772 m. parašomas pirmasis mūsų šalyje mokslinis veikalas apie nervų ir psichikos ligas – Stepono Lauryno Bizijo „*Responsum St. Bisii ad amicum philosophum de melancholia, mania et plica polonica suscitantem*“ („Atsakymas bičiuliui filosofui apie melancholiją, maniją ir kaltūną“) [6]. Praėjus dar pusšimčiui metų, į Vilniaus imperatoriškąją universitetą pakviestas dėstyti Jozefas Frankas 1819 m. „Atsiminimuose“ rašo, kad rengia praktinės medicinos vadovėlio tomą, „skirtą nervų ligoms...“ [7].

Tuo metu, kai į Vilnių atvyko J. Frankas, neurologija dar nebuvo savarankiška mokslo šaka – nervų sistemos ligos iki pat XIX a. antrosios pusės nebuvo atskirtos nuo terapijos, kitose šalyse (pvz., Didžiojoje Britanijoje) tai įvyko dar vėliau. Tradiciškai su neurologijos gimimu siejama Žano Martino Šarko (Jean-Martin Charcot, 1825–1893) veikla Salpêtrière ligoninėje, vadintoje Prancūzijos ir Europos neurologijos centru. Didelę svarbą turėjo Ž. M. Šarko sukurtas anatomicinis-klinikinis metodas (siekiant kiekvieno ligonio diagnozę pagrįsti patologiškai po ligonio

2 pav. Vilniaus imperatoriškojo universiteto Terapijos klinika, įkurta 1804 m. Šiame pastate vėliau įsikūrė Chirurgijos (1808 m.) ir Akušerijos (1815 m.) klinikos. Šiandien – pastatas Didžiojoje g. 10, Vilnius.

E. Sakalauskaitės–Juodeikienės nuotr.

mirties) ir, be abejo, Ž. M. Šarko 1868 m. pradėtos skaityti neurologijos paskaitos, kurios gydytojui (beje, ir pirmajam neurologijos profesoriumi Europoje) pelnė tarptautinę šlovę [5].

Tačiau labiausiai mus domina priešaušriai... ir Jozefas Frankas Vilniuje.

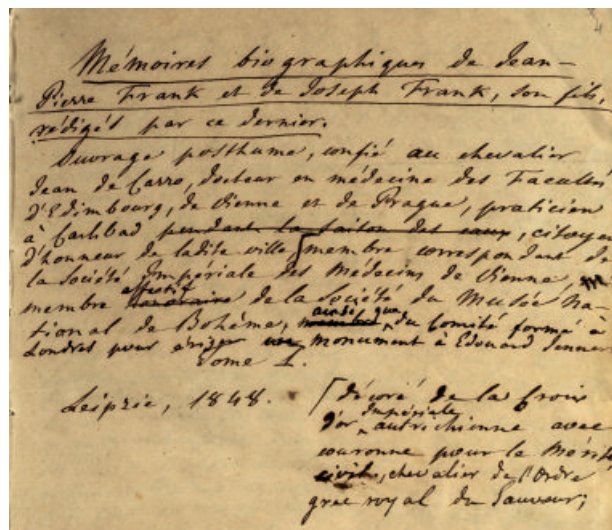
JOZEFAS FRANKAS IR JO VEIKLA VILNIUJE

Jozefas Frankas (1771–1842) buvo Getingeno ir Pavijos universitetų auklėtinis, su tėvu Johanu Pėteriu Franku pakviestas dirbti į Vilniaus imperatoriškąją universitetą. J. Frankas, 1804–1823 m. dirbdamas Vilniuje, dėstydamas specialiąją terapiją ir klinikinę mediciną, čia praleido kūrybingiausias, produktyviausias savo gyvenimo metus. Jis (1 pav.) buvo organizatorius, reformatorius, klinikų, institutų, medicinos draugijų vadovas ir įkūrėjas, profesorius, taip pat melomanas ir rašytojas [8]. J. P. Franko iniciatyva 1804 m. Vilniuje buvo įkurta Terapijos klinika (2 pav.), nors dauguma Europos aukštųjų medicinos mokyklų tuo metu savo klinikų dar neturėjo. Vadovavimą klinikai vė-

liu perėmė sūnus. J. Franko rūpesčiu 1805 m. įkurta pirmoji Rytų Europoje medicinos mokslinė organizacija – Vilniaus medicinos draugija [9]. Tais pačiais metais įkurtas ir Medicinos institutas, kuriame studentai medikai buvo mokomi imperijos lėšomis (tačiau baigę mokslus turėjo tarnauti valstybei septynerius metus). Apie Medicinos institutą J. Frankas „Atsiminimuose“ rašo: „Imperatorius Medicinos instituto studentams paskyrė viską, ko prašiau. Pinigai jiems išlaikyti turėjo būti išmokami ne asignacijomis, o sidabru. Kiekvienas studentas gavo po du dėklus: vieną – anatomijos, kitą – chirurgijos instrumentams.“ [10]. J. Franko dėka 1807 m. prie Terapijos klinikos pradėjo veikti pirmoji ambulatorija, kurioje 2–3 kartus per savaitę buvo nemokamai konsultuojami Vilniaus miesto ir apylinkių gyventojai. J. Franko ir kitų Vilniaus medicinos draugijos narių iniciatyva prie Terapijos klinikos 1808 m. buvo įkurtas Vakcinacijos institutas, kuriame kasmet nemokamai nuo raupų buvo paskiepijami keli šimtai gyventojų. Vakcina taip pat buvo gaminama ir siunčiama į kitus Rusijos imperijos miestus. Motinystės instituto, tekusio medicinos ir materialinę pagalbą neturtingoms motinoms (beje, pirmos tokio pobūdžio įstaigos Europoje), 1809 m. įkūrimo idėja ir iniciatyva taip pat priklauso J. Frankui [9, 11].

J. Frankas buvo pagrindinis medicininės spaudos organizatorius Vilniaus gubernijoje. 1808 m. (vėliau – 1812 m.) jis Leipcige išleido veikalą „Acta Instituti clinici Caesariae Universitatis Vlnensis“ („Vilniaus imperatoriškojo universiteto klinikinio instituto darbus“) [12], kuriame pristatė Vilnių, Terapijos kliniką, aprašė ligas, taikytus gydymo metodus, garsino Vilniaus ir Vilniaus universiteto vardą Europoje. J. Frankas Vilniuje pradėjo rašyti ir daugiatomį „Praxeos medicae universae praecepta“ („Visuotinės medicinos praktikos nurodymus“), įtraukdamas ir nervų sistemos susirgimus [13]. Su žmona, žymia dainininke Kristina Gerhardi (kurios dainavimo mokytojas buvo kompozitorius Jozefas Haidnas, draugas – Liudvikas van Bethovenas), J. Frankas rengė labdaros vakarus, koncertus, atgaivino Vilniaus kultūrinį gyvenimą [14]. Vienas svarbiausių J. Franko rūpesčiu Vilniuje pastatytų muzikos kūrinių buvo Jozefo Haidno oratorija „Pasaulio sukūrimas“. Ši oratorija buvo „savotiškai sujungusi Vieną ir Vilnių – civilizuoto pasaulio vieną iš sostinių ir miestą, įsikūrusį civilizacijos pakraštyje“ [15].

J. Frankas laisvai kalbėjo prancūziškai, vokiškai, itališkai, buvo puikus pašnekovas literatūros ir meno temomis, taip pat ir talentingas rašytojas, „Mémoires Biographiques de Jean-Pierre Frank et de Joseph Frank son fils“ („Johano Pėterio Franko ir jo sūnaus Jozefo Franko biografinių atsiminimų“, 3 pav.) autorius. „Atsiminimus“ J. Frankas rašė prancūzų kalba, darbą pradėjo išvykęs iš Vilniaus, Italijoje, nuo 1823 m. iki pat mirties 1842 m. Šešių tomų, 3 500 puslapių rankraštį, apimantį beveik 100 m. laikotarpį, po J. Franko mirties 1855 m. įsigijo Vilniaus medicinos draugija už 25 auksinus [16]. „Atsiminimus“ 2001 m. ir 2013 m. lietuvių kalba išleido leidykla „Mintis“ (iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė).

3 pav. J. Franko „Atsiminimų“ I tomo titulinis lapas [7].

Vilniaus medicinos draugijos fondas, Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius

J. Franko „Atsiminimai“ – ne tik vertingas liudijimas apie XIX a. pr. Vilnių, jo politinį, kultūrinį gyvenimą, socialines problemas, Vilniaus universitetą, bet ir įstabus pasakojimas apie ligas, ligonius, gydymo metodus, svarbią vietą skiriant nervų sistemos susirgimų ir psichikos sutrikimų aprašymui.

VILNIUS, UNIVERSITETAS, AMŽININKAI

„Lietuvos sostinėje Vilniuje gyveno daugiau kaip 35 000 žmonių, iš jų apie 22 000 katalikų, 600 graikų, 500 liuteronų, 100 reformatų, 11 000 žydų ir 60 mahometonų“, – rašo J. Frankas „Atsiminimų“ XLIV skyriuje „Vilnius mums atvykus“ [10]. Profesorius taip apibūdina tuometinį Vilniaus vaizdą: „Vilnius atrodė chaotiškai. Daug rūmų, aplink – menkos lūšnos“, „didingos katedros link vedančios gatvės buvo negrįstos <...>, lyjant – neišbrendamos“, „namai daugiausia mediniai“, „kiaulės lakstė kur pakliuvo“, „priemiesčiai skendo smėlyje ir purve“. Kaip atsvara miesto chaosui, su pasigėrėjimu minimas Vilniaus apylinkių grožis: „pušynai supa kalvas su gražiomis bažnyčiomis, Sapiėgų rūmais ir sodu“, „ant kalno – žavi Verkių vila“, „rytuose – puikus Paplavų slėnis su tekančia Vilnia“, „eidami palei upę <...>, pamatysime kitą slėnį, vadinamą Puškarnia, primenantį Šveicariją“ [10]. J. Frankas, apibūdinamas įvairių konfesijų atstovus, prisipažįsta: „Mane nustebino tarp atskirų kultūr vyraujanti graži darna ir net brolybė.“ [10].

Ligoninių būklė Vilniuje buvo prasta. J. Frankas mini Gailestingųjų seserų ligoninę: šioje įstaigoje vienai lovai tekdavo 2 ligoniai, kuriuos dėl vietų stokos guldydavo ant smėliu barstomų grindų, oras buvo troškus, vaistus vienuolės gamindavosi pačios, daktaras ligoninėje kartais nesilankydavo kelias savaites [10]. Dirbti tokiomis sąlygomis, vesti medicinos studentams praktikos darbus atrodė

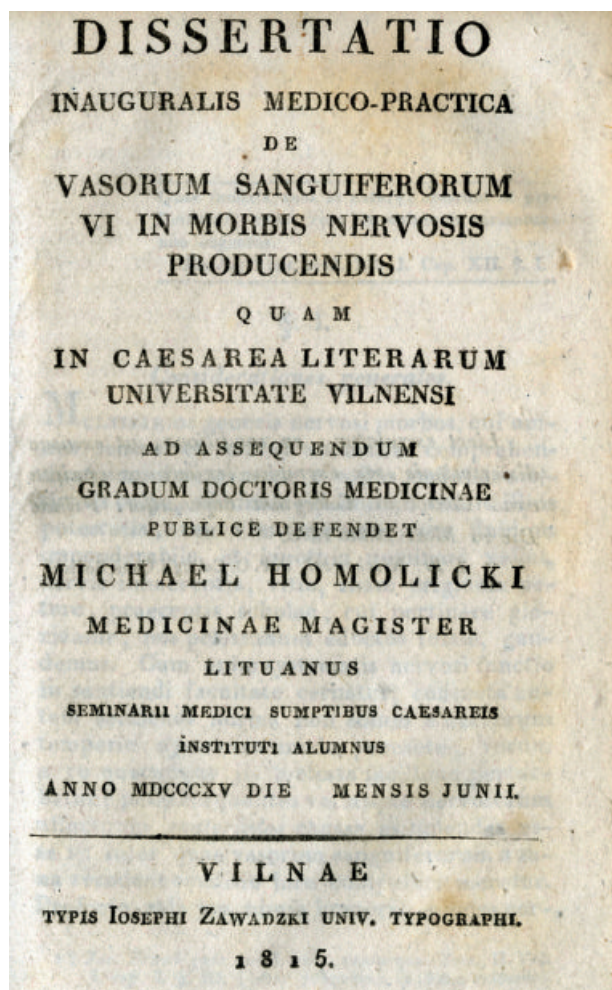

neįmanoma, vienuolės reformoms taip pat nebuvo pasiryžusios, galbūt dėl šių priežasčių vienas pirmųjų J. P. Franko darbų, atvykus į Vilnių, buvo Terapijos klinikos, priklausančios Universitetui, įkūrimas [10].

J. Frankas „Atsiminimuose“ daug dėmesio skyrė Vilniaus universitetui, paminėdamas skyrius, dėstytojus, Universiteto reorganizavimo procesą, rengdamas studijų gerinimo planus, aprašydamas darbą klinikoje. Trumpai prisimenant XIX a. pr. Vilniaus universiteto istoriją, galima paminėti 1803 metus – Rusija tuomet vykdė švietimo ir aukštojo mokslo reformą. Po paskutiniojo Abiejų Tautų Respublikos padalinimo, buvęs *Schola Princeps Vilnensis* (Vilniaus vyriausiąja mokykla), 1803 m. Universitetas tapo *Imperatoria Universitas Vilnensis* (Vilniaus imperatoriškuoju universitetu) [17] ir, paradoksalu, kurį laiką išsaugojo savo autonomijos statusą: „Beveik ištiesą trisdešimt metų iki pat 1832 m. Universitetas <...> buvo tuometinės mokslinės minties ir politinių laisvių skelbėjas, lietuviškosios Apšvietos epicentras.“ [17]. XIX a. pr. Vilniaus universitetas studentų ir katedrų skaičiumi buvo didžiausias Rusijos imperijoje. Vilniaus universiteto studentų skaičius 1804 m. siekė 290, o Universiteto uždarymo išvakarėse 1830 m. – 1321 (kai viename didžiausių Krokuvos universitetų 1817 m. mokėsi 500 studentų, o Varšuvos universitete 1821 m. – 493 studentai) [11]. Vilniaus universitete 1803 m. buvo įkurti keturi skyriai: 1) Fizikos ir matematikos, 2) Medicinos, 3) Moraliųjų ir politinių mokslų, 4) Meno ir literatūros [11]. Vilniaus universitetą sudarė profesoriai ir dėstytojai, garbės nariai, adjunktai (profesorių padėjėjai) ir studentai. Žinoma, kad Medicinos fakultetas 1803 m. turėjo septynis profesorius, taigi ir septynias katedras: Anatomijos, Patologijos, Farmakologijos, Klinikinę, Chirurgijos, Akušerijos ir Veterinarijos. J. Frankas „Atsiminimuose“ rašo: „Vilniaus universitetas buvo ne vien mokymo įstaiga (universitetas), bet kartu ir akademija, plėtojanti mokslą.“ [10]. Mokslo pažangą veikiausiai lėmė ir užsieniečių profesorių dėstymas Universitete. Savo krašto pasauliečių mokslininkų Universitetas dar nebuvo paruošęs. Prisimindamas Universiteto rektorių Jeronimą Stroinovskį, J. Frankas kiek ironiškai pastebi: „Jis siekė, kad romietis dėstytojas lotynų literatūrą, anglas – graviravimą, vokiečiai – mediciną.“ [10].

Vilniaus universitetas skirdavo premijas už mokslinius laimėjimus, tam tikslui kasmet gaudavo po 500 sidabro rublių. J. P. Frankui 1805 m. buvo pavesta pasiūlyti tų metų mokslinių darbų temas, „jis pateikė tokius klausimus: apie lenkiškąjį kaltūną ir apie augalų bei žmonių ligų analogiją“ [10]. 1821 m. J. Frankas savo vadovylyje „*Praxeos medicae universae praecepta*“ (kuris buvo išleistas ir skaitomas įvairių Europos šalių gydytojų ir medicinos studentų) Vilniaus universitetą pavadino „turtingiausiu Europoje“ [10].

Vienas iš Universiteto pažangos rodiklių – mokslinių darbų (4 pav.) sklaida ir įvertinimas Vakarų Europos šalyse. J. Frankas „Atsiminimuose“ cituoja Vienos gydytojo Karo laišką, kuriame vienietis giria Vilniaus universiteto daktaro Mianovskio disertaciją: „Paprastai išdėstytos karščiavimų priežastys, aiškus stilius ir kandidato erudici-

4 pav. J. Franko vadovaujamo Medicinos instituto auklėtinio magistro M. Homolickio (lietuvių) „Medicininė–praktinė inauguracinė disertacija apie kraujagyslių reikšmę nervų ligų atsiradimui“, apginta Vilniaus imperatoriškajame universitete 1815 m. [40].

Vilniaus universiteto biblioteka, Retų spaudinių skyrius

ja priminė mūsų geriausias Edinburgo disertacijas. Apie Vilniaus universitete vyraujančią dvasią susidariau labai gerą įspūdį.“ [10] (Veikiausiai minima 1807 m. apginta Nicolaus Mianowski disertacija „*Dissertatio inauguralis medica therapiam febris nervosae exhibens*“ („Medicininė inauguracinė disertacija, nagrinėjanti nervinio karščiavimo gydymą“ [18]). Beje, 1816–1832 m. daugiausia daktaro laipsnių suteikė Medicinos fakultetas – 137, kai teologijos mokslų daktaro laipsnius tegavo 55 asmenys, fizikos–matematikos – 46, moraliųjų ir politinių mokslų – 1, literatūros ir laisvųjų menų – 1 [11].

Šalia kokių asmenybių mokėsi, tobulėjo, brendo XIX a. pr. Vilniaus universiteto studentai? Su kokiais asmenimis bendravo pats J. Frankas? Vienas svarbiausių Universiteto asmenų, be abejo, buvo kunigaikštis Adomas Jurgis Čartoryskis (1770–1861), Rusijos imperijos užsienio reikalų ministras ir Rusijos imperatoriaus Aleksandro I draugas. A. J. Čartoryskis taip pat buvo paskirtas Vilniaus universiteto kuratoriumi [17]. Kita žymiausių Universiteto asmenybių – Andrius Sniadeckis (1768–1838), pradėjęs

vystyti fiziologijos mokslą Lietuvoje, buvo Vilniuje 1804 m. ir 1811 m. išleisto veikalas „*Teorya jestestw organicznych*“ („Organinių būtybių teorijos“, vieno pirmųjų biologijos ir biochemijos vadovėlių pasaulyje) autorius, evoliucionizmo pirmtakas Lietuvoje. Jo brolis astronomas ir matematikas Jonas Sniadeckis (1756–1830) buvo matematikos filosofijos Lietuvoje pradininkas, parašė veikalus „Žmogaus intelekto filosofija“, „Apie tikimybių skaičiavimą“ ir kitus [19]. Žanas Emanuelis Žiliberas (1741–1814), dirbdamas Vilniaus universitete, pirmasis ištyrė Lietuvos augmeniją ir parašė 5 tomų veikalą „Lietuvos flora“. Martynas Počobutas (1728–1810) buvo ilgametis Vilniaus universiteto rektorius, astronomas, rekonstravęs Universiteto observatoriją, aprūpinęs naujausia to meto dangaus kūnų stebėjimų įranga. Naujos istorinių tyrinėjimų mokyklos pradininkas buvo Joachimas Lelevelis (1786–1861). Žymiausias politinės ekonomijos minties atstovas Jeronimas Stroinovskis (1752–1815) įkūrė pirmąją ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje Politinės ekonomijos katedrą. Piešimo ir tapybos katedrai vadovavo Pranciškus Smuglevičius (1745–1807), jo darbus tęsė Jonas Rustemas (1762–1835). Verta paminėti ir vienus žymiausių XIX a. pr. Universiteto auklėtinių – Adomą Micevičių (1798–1855), Julijų Slovackį (1809–1849), Simoną Daukantą (1793–1864) ir kitus [17].

NERVŲ SISTEMOS LIGOS IR PSICHIKOS SUTRIKIMAI J. FRANKO „ATSIMINIMUOSE“

J. Franko „Atsiminimai“ – įspūdingas pasakojimas apie įvairiausiomis ligomis sergančius žmones. Autorius vaizdžiai aprašo ligos eigą, kartais pamini susirgimo aplinkybes, diagnozės nustatymo kelius ir klystkelius, aprašo taikytus gydymo metodus, akcentuodamas prognozės svarbą, šalia įvairių terapinių ir chirurginių ligų svarbią vietą skirdamas nervų sistemos susirgimų ir psichikos sutrikimų aprašymui.

J. Franko „Atsiminimuose“ skaitytojas gali rasti kataro, peripneumonijos, krupo, laringito, įvairių karštinių (artritinės, reumatinės, pogimdyvinės) klinikinių atvejų, taip pat minima podagra, šiltinė, tymai, cholera, raudonukė, aprašomi ligoniai, sergantys organine širdies yda, krūtinės angina, plaučių arterijos pakenkimu, pilvo, krūtinės vandene, senatvinių niežulių, dedervine, kaltūnu (su įvairiomis kitų organizmo sistemų komplikacijomis, taip pat ir neurologinėmis), šlapimo pūslės akmenlige, šlapimo susilaikymu, juodąja geltlige, akies karcinoma, kepenų skire-

ze, liežuvio vėžiu, skrandžio augliu, pilvaplėvės vėžiu, akies uždegimu ir t. t. Aprašomas sėkmingas skenduolio gavinimas, kurį atliko pats J. Frankas [10].

Taip pat minimi konvulsijų, spazmų, apopleksijos, hidrofobijos klinikiniai atvejai, aprašomos nervinės krizės, hidrocefalija, migrena ir nerviniai galvos skausmai, ūminis skausmas ir jo gydymas, galvos trauma, įvairūs paralyžiai, kurtumas ir jo korekcija klausos vamzdeliu. Minimai ligoniai, sirgę hipocondrija, manija, melancholija, katalepsija, baltąja karštine ir kitomis ligomis. Taip pat papasakota apie dirbtinių krūtų išsigijimą ir panaudojimą estetiniais tikslais [10].

Vis dėlto vienas dažniausių „Atsiminimuose“ aprašomų susirgimų – **apopleksija**¹. Minima vokiečio gydytojo Johano Andriaus Lobenveino (60 m.), Vilniaus universitete dėsciusio anatomiją, liga: „Kartą Lobenveinas sėsdamasis pargriuvo, ir tai dar labiau paralyžiavo jo protines galias. Ko gero, kritimas buvo nedidelio apopleksijos smūgio pasekmė. Šiaip ar taip, jis pasitaisė...“ [10]. Aprašoma, kaip Vilniaus miesto pirkli Raicerį trenkė apopleksija, „po kurios buvo paralyžuota viena kūno pusė“. Prisimenamas grafas Ignacas Tyzenhauzas, kurį „ištiko apopleksijos priepuolis“ [10]. J. Frankas „Atsiminimuose“ aprašo ir savo tėvo J. P. Franko (76 m.) ligą: pasireiškė simptomai „su apopleksijos požymiais“, stebėta „perk্রেipta burna, neaiški kalba, dešinės rankos silpnumas“ [10], iškvietus gydytojus, ligoniui nuleistas kraujas, sugirdyta kalomelio². Minimas kunigaikščio K. Čartoriskio skruosto paralyžius: mirus žmonai, kunigaikščiui iš sielvarto „suparalyžiavo dešinį skruostą, nors ir nebuvo apopleksijos požymių. Jam geriant vandenį, pusė nutekėdavo per smakrą. Kitos funkcijos nebuvo pažeistos“ [10]. Apibendrinant galima spėti, kad Lobenveinas tikriausiai sirgo demencija (akcentuojamas protinių galių silpimas, deja, dėl informacijos stokos negalėtume detaliau diferencijuoti demencijos), o būklė veikiausiai pablogino praeinantysis galvos smegenų išemijos priepuolis (minimas „nedidelis“ apopleksijos smūgis, po kurio Lobenveinas pasitaisė, tačiau laiko tarpas nuo susirgimo iki pasveikimo lieka neaiškus). Aiškiausiai apopleksijos klinikiniais simptomais galėtume laikyti išvardytus pirklio Raicerio ir J. P. Franko ligų aprašymuose: pirmajam kliniškai stebėta hemiplegija, antrajam – centrinis veidinio nervo paralyžius, motorinė afazija (nors „neaiški kalba“ galėtų būti ir dizartrijos požymis), dešinės rankos parėzė. Ar J. P. Frankas susirgo galvos smegenų infarktu kairiajame *a. cerebri media* baseine? Kunigaikščio Čartoriskio susirgimas pirmiausia diferencijuotinas su periferiniu veidinio nervo paralyžiumi (nors ir nebuvo stebė-

¹Apopleksijos terminas randamas jau Hipokrato raštuose: apopleksija vadintas staigus sąmonės netekimas su viso kūno paralyžiumi ir neįjautra. Manyta, kad apopleksiją sukelia keturių organizmo skysčių disbalansas (kraujo, flegmos, juodosios ir geltonosios tulžies), trukdantis pneumai tekėti į galvos smegenis, todėl siūlytas gydymas – kraujo nuleidimas, vidurius laisvinantys vaistai ir kt. [21]. Insulto terminas atsirado daug vėliau. Įdomu tai, kad 1599 m. Oksfordo anglų kalbos žodyne (*Oxford English Dictionary*) pirmoji *stroke of the palsy* (paralyžiaus priepuolis) reikšmė įvardyta kaip *stroke of God's hands* (Dievo rankų smūgis) [22]. Tomas Vilizijus veikiausiai buvo vienas pirmųjų, apopleksiją laikęs pirmiausia galvos smegenų kraujotakos sutrikimu [23].

²Kalomelis – gyvsidabrio chloridas, veikiausiai šiuo atveju buvo panaudotas kaip laksantas, nors XIX a. pr. farmakopėjoje kalomelis minimas ir kaip „efektyvus vaistas sifiliui, taip pat įvairioms obstrukcijoms ir kepenų ligoms, ypač naudingas vaikų susirgimams gydyti“ [20].

ta kitų veidinio nervo parėzės požymių, gal dėl to, kad jie nėra tokie akivaizdūs, be to, galvinių nervų funkcijų ištyrimas XIX a. pr. nebuvo rutiniškai atliekamas, apopleksijos galimybę J. Frankas atmeta akcentuodamas, kad „kitos funkcijos nebuvo pažeistos“, t. y. nestebėta akivaizdziausių – kalbos sutrikimų ir paralyžių).

Vienas ryškiausių klinikinių atvejų „Atsiminimuose“ – **epilepsijos priepuolius**³ patyrusios J. Franko sesers Karolinos ligos aprašymas [10]. J. P. Frankas laiške sūnui mini, kad Karolina sėkmingai nešiojo kūdikį. Staiga ją suėmė itin stiprus kosulys be karščiavimo. Vėliau moteris pasiskundė nepakeliamu dantų skausmu, stebėti galvos trūkčiojimai. Karolinos pasireiškė stiprus galvos skausmas su vėmimu, „ligonei buvo prasidėję epilepsijos traukuliai, ji dar nevisiškai atgavo sąmonę“. Po gimdymo ligonė ėmė varginti nauji traukuliai, „pasibaigus traukuliams, ji ėmė gargaliuoti tarsi po epilepsijos priepuolio“, apėmė letargo būseną. „Labai dažnas pulsas, nepraeinantis nerimas, ji blaškosi iš vieno lovos galo į kitą, baisiai iškreiptas veidas, visa tai verčia manyti, kad Karolina šiandien mirs...“ J. Frankas po sesers mirties, prisimindamas ligos simptomus ir eigą, galvojo: dantų skausmai, stiprus galvos skausmas, perkreiptas veidas rodė, kad į smegenis plūsta per daug kraujo. „Vėmimas ir traukuliai, be jokios abejonės, reiškė, kad šis organas yra pažeistas. <...> Skausmus pakeitęs letargas yra kraujo išsiliejimo į smegenis požymis.“ Profesorius prieina prie išvados: „Galimas daiktas, kad, laiku nuleidus kraują, to būtų buvę išvengta.“ [10]. Kokia liga susirgo J. Franko sesuo, galima tik spėti. Šiandien mums abejonių nekelia aiškiai aprašyta bendrasmegeginė (galvos skausmas, vėmimas, sąmonės sutrikimas) neurologinė simptomatika, minimi traukulių priepuoliai – veikiausiai židininiai (prasidėję galvos trūkčiojimu) su sąmonės sutrikimu (ligonė nevisiškai atgavo sąmonę). Galbūt profesorius J. Frankas buvo teisus – įvyko intracerebrinė ar, dar labiau tikėtina, subarachnoidinė kraujosruva dėl plyšusios aneurizmos? Aprašomas atvejis labiausiai primintų subarachnoidinės hemoragijos kliniką, kuriai būdinga ūminė pradžia, labai stiprus galvos skausmas, ankstyvi traukuliai, sąmonės sutrikimas, bloga išėitis. O galbūt nėščios ligonės galvos skausmą, traukulių priepuolius ir mieguistumą galėtume priskirti eklampsijai? Deja, XIX a. pr. dar nebuvo matuojamas arterinio kraujo spaudimas ir nustatomas baltymas šlapime, apie ligonės rizikos veiksnius nežinoma (dvidešimt penkerių metų amžiaus moteris „sėkmingai nešiojo kūdikį“, nėštumas buvo pirmasis).

³Hipokratas tikriausiai buvo pirmasis, apibūdinęs epilepsiją kaip galvos smegenų ligą. Atmesdamas antgamtinių jėgų veikimo galimybę, Hipokratas teigė, kad epilepsija susergama dėl nereguliaraus flegmos suskystėjimo galvos smegenyse (flegmos pertekliaus). Prasiveržusi į kraujagysles, flegma pasiekia įvairius organus ir sukelia konvulsijas: ligonis netenka kalbos, springsta, pasirodo putos iš burnos, sukandami dantys ir t. t. [24]. Vėlyvaisiais viduramžiais tikėta, kad epilepsija susergama užsikimšus „pagrindiniams“ galvos smegenų skilveliams. XVIII a. pab.–XIX a. vid. apie epilepsiją rašoma, minint absansus, *petit mal* ir *grand mal*, *état de mal* (*status epilepticus*), epilepsija tuo metu jau skirstyta į esencialinę, idiopatinę (be struktūrinių galvos smegenų pakitimų atliekant autopsiją) ir simptominę [24].

⁴Meningitas, meningoencefalitas XIX a. pr. dar vadintas smegenų vandene – hidrocefalija. Galbūt nuo seno gyva Galeno doktrina, kurioje svarbiausia galvos smegenų struktūra laikyti galvos smegenų skilveliai, o gal nemokėjimas nustatyti ligos sukėlėjų (bakteriologinė diagnostika – tik XIX a. pab. pasiekimas), autopsiniuose tyrimuose stebėti išsiplėtę skilveliai (viena iš galimų meningoencefalito komplikacijų) lėmė, kad įvairios galvos smegenų infekcinės ligos buvo vadintos hidrocefalijomis [1].

„Atsiminimuose“ užsimenama ir apie **epilepsija sergančiojo charakterio ypatybes**. J. Frankas aprašo sceną, įvykusią jo tėvui bendraujant su erchercoogu Rudolfu, vėliau tapusiu kardinolu Olomouco arkivyskupystėje. J. P. Frankas perspėjo, kad dvasišką tėvą dėl varginančių bažnytinių pareigų gali trenkti epilepsija ir patarė susirasti pagalbininką. Šie žodžiai erchercoogą stipriai supykė ir „jis atsakė tėvui keiksmams“ [10]. Kardinolas netrukus profesoriaus atsiprašė, o J. P. Frankas mielai atleido, „nes visi epileptikai pasižymi irzliu nekantrumu, to negali paslėpti nė arkivyskupo mantija“ [10].

Kita dažnai J. Franko „Atsiminimuose“ minima diagnozė – **galvos smegenų vandenė**⁴. Profesorius aprašo Vilniaus civilinio gubernatoriaus Lavinskio dukros Aleksandrinės (7 m.) ligą: per vasaros karščius ponija Lavinska mergaitę nusivežė į vizitiečių vienuolyną, Aleksandrina, stoviniuodama koridoriuose, kalbėjosi su vienuolėmis, „peršalo ir susirgo karštine su labai stipriais galvos skausmais ir vėmimu“. Buvo iškvieistas profesorius Briotė, kuris diagnozavo „gastritinę karštinę“. Septintą ligos dieną karštis nukrito („mat sulėtėjo pulsas“), „baigėsi nemiga, nutilo vaitojimai“. Nuo ligos pradžios buvo praėjusios 2 savaitės, tačiau sunerimę tėvai kreipėsi į J. Franką papildomos konsultacijos. J. Frankas rašo: „Diagnozavau aštrios formos galvos smegenų vandenę (rankraštyje – *hydrocéphale* [7]), kurią sukėlė smegenų ar jos plėvės uždegimas (rankraštyje – *une inflammation du cerveau ou de les membranes* [7])“, „išpranašavau mirtį; po kelių dienų taip ir įvyko...“ [10]. Antrasis galvos smegenų vandenligės atvejis J. Frankui buvo itin skaudus: susirgo Kristinos ir Jozefo Frankų įsūnis Viktoras (10 m.), mokėsis jėzuitų mokykloje Polocke. Laiške Kristinai Frank Viktoras rašė, kad susirgo „katarine karštine“, „dabar, ačiū Dievui, jau pasveikau“ [10]. Po keturių dienų mokinių inspektorius laiške J. Frankui rašo, kad vaikui liko „šioks toks veido patinimas“, po kelių dienų berniukas pradėjo vemti, stebėtos „stiprios“ konvulsijos. J. Frankas nedelsdamas atvyko į Polocką: „Supratau, kad viskas baigta. Išvaizda rodė, kad jam – ūmi smegenų vandenė.“ [7]. Viktoras, atvykus tėvui, nepajėgė nei atsimerkti, nei prabilti. J. Frankas kritikavo anksčiau Viktorą konsultavusio gydytojo taikytą gydymą: „Gydyta buvo neteisingai. Kai prasidėjo traukuliai, jam davė opiumo ir eterio, nesuvokdami, kad konvulsijų priežastis – smegenų paženkinimas.“ J. Frankas berniuką gydė dėlių terapija, rusmenės lapų antpilu, skyrė dideles kalomelio dozes. Berniukui šiek tiek pagerėjo, bet jis pradėjo kliedėti ir po 3 dienų mirė

[10]. Dabar, skaitant šiuos klinikinius aprašymus, nekyla abejonių dėl ligos diagnozių – abiem atvejais J. Franko nustatytas „smegenų ar jos plėvės uždegimas“. Ligos diagnozė abiem atvejais buvo pagrįsta tik anamneze, inspekcija ir ligos eigos stebėjimu, o laboratorinių (kraujo uždegiminių rodiklių, likvoro) ar neurovizualinių tyrimų tuo metu dar nebuvo. Tačiau aiškiai aprašoma bendrasmegeginė (galvos skausmai, vėmimas) simptomatika, antruoju atveju minimi traukulių priepuoliai, letargas, prieš neurologinę simptomatiką buvę karščiavimo epizodai (Aleksandrinai nustatyta gastritinė, Viktorui – katarinė karštinė su veido patinimu) leidžia daryti išvadą, kad vaikai tikriausiai susirgo meningoencefalitu. Opiumas gydytojų veikiausiai naudotas kaip stimuliuojantis, skausmą slopinantis narkotikas, eteris – stimuliuojantis, priešspazminis vaistas, J. Franko paskirtas rusmenės (lot. *Digitalis spp.*) lapų antipilas, kaip tuo metu tikėta, turėjo veikti kaip diuretikas ir seduojantis vaistas (remtasi XIX a. pr. farmakopėja [20]). Deja, efektyvus neuroinfekcinių ligų gydymo nebuvo, todėl šie ir kiti (minimos pusantrų metų caro Aleksandro I dukters ir kunigaikštienės Zubovos kūdikio ligos) „Atsiminimuose“ aprašyti mažieji pacientai neišvengiamai mirė.

Išpūdingas **galūnių paralyžiaus dėl nugaros smegenų pažeidimo** aprašymas. Olandijos karalius Liudvikas Bonapartas (34 m.) 1812 m. pasikvietė J. P. Franką dėl ligos, kuria sirgo jau 14 metų. Kilmingas ligonis gydytojui pasakojo, kad visame kūne jaučia didelį silpnumą, „dešinė ranka buvo visai paralyžiuota, o kairioji – beveik, kaip ir dešinė koja, trukdanti vaikščioti“, „nepraeinantis vidurių užkietėjimas ir hemorojus didino <...> kančias“ [10]. Apžiūros metu stebėtas į dešinę iškrypęs stuburas, „bet stuburo auglio (rankraštyje – *tumeur vertébrale*) nematyti“ [7]. Ligonis prašė J. P. Franko neskaityti 52-ų (!) anksčiau jį gydžiusių daktarų išvadų. J. P. Frankas nusprendė, kad „ligos priežastis – nugaros smegenys (rankraštyje – *la moelle épinière*)“ [7], ir pasiūlė gydyti prideginimais abiejose stuburo pusėse. Liudvikas Bonapartas taip išsigando, kad prireikė įkalbinėti tris savaites. Pagaliau ligonis pažadėjo „apsispręsti iki ateinančio pavasario“. Apie prideginimus stuburo srityje, gydant nugaros smegenų ligas, J. P. Frankas rašo: „Tai paprastai veiksmingiausiai gelbsti galūnių paralyžiaus pradžioje, tačiau minėtais vaistais man pavyko išgydyti ir nemažai užleistų ligonių.“ [10]. Taigi panašu, kad šioje ligos istorijoje aprašoma mielopatija, veikiausiai stuburo kaklinės dalies (minima triparezė). Galėtume tik spėti, kokios etiologijos mielopatija sirgo Olandijos karalius, nes daugiau duomenų „Atsiminimuose“ nepateikiama. Gal stebėta stuburo deformacija galėjo būti kompresinės mielopatijos priežastimi? Remiantis lakonišku paciento ligos aprašymu, taip pat būtų galima įtarti ir išsėtinę sklerozę, veikiausiai pirminės progresuojančios eigos (nėra nurodoma aiškių paūmėjimų ir remisijų). Labiausiai pažeistos, remiantis klinikiniu aprašymu, buvo nugaros smegenys. Negalia veikiausiai lėtai progresavo, Liudvikas Bonapartas šia liga sirgo jau nuo 20 m. amžiaus. Ligonį prieš J. P. Franką buvo konsultavę daugybė gydytojų, skirti vaistai nebuvo efektyvūs. Kaip pastebėjo J. Franko amži-

ninkas Šarlis Prosperas Olivjė d'Angersas (Charles Prosper Ollivier d'Angers, 1796–1845), autopsijos metu nugaros smegenys buvo tiriamos retai, ir gydytojams apie nugaros smegenų ligas trūko žinių [25]. D'Angerso veikalas „*Maladies de la moelle épinière*“ („Nugaros smegenų ligos“), publikuotas 1824 m. Paryžiuje, tėvui ir sūnui Frankams tuo metu dar nebuvo žinomas, tačiau bandymai lokalizuoti nervų sistemos patologiją, remiantis neurologinę simptomatiką, diagnozuoti retai atpažįstamus nugaros smegenų susirgimus, yra neabejotinos gydytojų Frankų erudicijos, patirties ir klinikinio mąstymo rezultatas.

Aprašydamas 1812 m. Napoleono žygio į Rusiją laikotarpiu stebėtas ligas, J. Frankas pamini ir keletą neurologinių susirgimų, iš jų – **pailgųjų smegenų pažeidimą**. Aprašoma Minsko valdininko žmonos liga: moteriai karo metu pasirodė, kad užsidegė jos namai, ir ji krito apalpusi tarp besikaunančių vyrų. „Atgavusi sąmonę, nebegalėjo ištarti nė žodžio, sunkiai rijo.“ Kitais metais ją apėmė didelis sielvartas, ir moteris visai prarado sugebėjimą nuryti (vos neuždusdavo, patekus keliems lašams skysčio į burną), tačiau kitų nusiskundimų nebuvo. „Mano nuomone, ligos priežastis glūdėjo pailgosiose smegenyse.“ (rankraštyje – *moelle allongée*) [7]. Kraujo nuleidimai, dėlės, taurės, gyvsidabrio įtrynimai, plovimai arnikos antpilu nieko nepadėjo. „Pamačiau, kad mirtis netoli...“ [10]. Iš trumpo klinikinio aprašymo, turėdami tik apžiūros duomenis, galėtume įtarti, kad moteriai pasireiškė bulbarinis sindromas (disfagija su anartrija, galbūt ir disfonija). Apie šio sindromo etiologiją būtų galima tik spėti – staigi ligos pradžia pirmiausia leistų įtarti galvos smegenų infarktą vertebrobaziliniame baseine (klinikoje vyravo pailgųjų smegenų nervų ar jų branduolių pažeidimas, apie galūnių paralyžių neužsimenama). Ligos eigoje didelę reikšmę turėjo ir nuotaikos sutrikimai, pabloginę pacientės būklę (minima, kad „ją apėmė didelis sielvartas“).

J. Frankas aprašo **galvos sumušimą su sąmonės netekimu**, pasakodamas apie savo tėvo J. P. Franko kelionę karieta iš Sankt Peterburgo į Maskvą. Karieta važiavo per pelkes, keliai buvo iškloti rąstais, vežikas nepaisė prasto kelio ir „lėkė visu greičiu“. Priekiniams ratams stipriai atsitrenkus į rąstus, „smūgis bloškė tėvą iš karietos gilumos į priekinius stiklus“, „gavęs stiprų galvos sumušimą, tėvas neteko sąmonės“ (rankraštyje – *forte contusion à la tête sans connaissance*) [7], „priebėgusi sesuo rado tėvą visą kruviną, stiklų sužeista galva“ [10]. J. P. Frankas, atgavęs sąmonę, buvo sutvarstytas. „Įsitikinęs, kad protinis pajėgumas nuo smūgio nesumenkėjo, tėvas pralinksmino bendrakeleivius tokiu anekdotu...“. Profesorius papasakojo anekdotą apie Jekaterinos II ir Prūsijos kunigaikščio lažybas. Kunigaikštis galvojo, kad nulėkti karieta iš Peterburgo į Maskvą per 48 valandas yra įmanoma. Vežėjas, paklaustas imperatorės, atsakė: keleivio „kūną tikrai nulakinsiu, o už sielą neatsakau“ [10]. Šiandien neurologas panašią traumą patyrusiam ligoniui tikriausiai nustatytų komocijos (galvos smegenų sukrėtimo) diagnozę.

J. Frankas „Atsiminimuose“ išreiškia savo požiūrį į stipraus **ūminio skausmo** gydymą narkotiniais analgetikais. Atsinaujinus J. P. Franko podagros priepuoliams, li-

goniui teko gerti opiumo, nors gydę gydytojai „Kapelinis siūlė kamparą, Malfatis – chininą“. Sūnus J. Frankas laiške tėvui rašo: „Pritariu narkotikų vartojimui, nes jų sukeltas blogis šiuo atveju yra mažesnis už skausmo daromą žalą.“ [10]. Kamparas ir chininas buvo priskiriami stimuliuojančių vaistų grupei, kamparo tepalas naudotas reumatui, sumušimams, kamparo spiritas – nušalimams gydyti, chinimedžio (lot. *Cinchona spp.*) žievės nuoviras vartotas kaip tonizuojantis preparatas (pagal XIX a. pr. farmakopėją [20]). Narkotinių analgetikų vartojimas stipriam skausmui, kurio nenumalšino anksčiau vartoti analgetikai, atitinka ir šių dienų gydytojo požiūrį.

J. Franko „Atsiminimuose“ minimas **hidrofobijos** atvejis: pasakojama apie ligonį Volką, kuris kaime prižiūrėjo galvijus ir pamatė keistą šunį. „Norėjo jį nuvaryti, bet tai būta ne šuns, o pasiutusio vilko, kuris puolė ir keliose vietose smarkiai apdraskė Volką. Volkas susirgo hidrofobija ir buvo atgabentas į Vilnių.“ [10]. Vilniuje niekas nenorėjo ligonio priimti, todėl J. Frankas pacientą įkurdino kambaryje šalia klinikos. „Nuleidau jam beveik visą kraują, daviau dideles gyvsidabrio ir opiumo dozes. Jokio rezultato.“ [10]. Pacientas mirė po septynių dienų nuo hidrofobijos pradžios. Veikiausiai čia minimas pasiutligės atvejis (pacientą apdraskė, veikiausiai ir apkančiojo pasiutęs vilkas, ligoniui pasireiškė vienas iš patognominių simptomų – hidrofobija, neurologinių simptomų periodas tęsėsi tipišką laikotarpį, 7 dienas, po to pacientas mirė). Hidrofobija itin domino to meto gydytojus. Vien iš XIX a. pr. Vilniaus universitete apgintų disertacijų trys buvo skirtos hidrofobijai: Joannes Dyrwianski „*Dissertatio inauguralis historiam hydrophobiae exhibens*“ („Inauguracinė disertacija, pristatanti hidrofobijos istoriją“, 1815 m.) [26], Wilhelmus Carolus Meyer „*Hydrophobiae rabiosae historia*“ („Pasiutligės istorija“, 1816 m.) [27], Michael Kaczkowski „*Dissertatio inauguralis medico-practica de hydrophobia*“ („Medicininė praktinė inauguracinė disertacija apie hidrofobiją“, 1829 m.) [28].

Tarsi jungianti grandis tarp nervų sistemos ligų ir psichikos sutrikimų (nors neurologija ir psichiatrija XIX a. pr. dar nebuvo atskiros disciplinos) galėtų būti **nervų ligos su vėmimu ir alpimais** aprašymas. J. Frankas cituoja Napoleono Bonaparto sesers kunigaikštienės Elizos Bačiocki (38 m. moters, pagimdžiusios 5 vaikus) laišką, skirtą ją konsultavusiam gydytojui J. P. Frankui: „Nuo dvidešimties iki dvidešimt septynerių metų sirgau nervų liga, nuolat vemdavau ir alpdavau, negalėdavau nieko valgyti. Maudynės, raminaieji, pavyzdžiui, migdolų pienas su cukrumi, ypač Italijos klimatas, mane visiškai išgydė.“ Po šio laiško pateikiamas J. P. Franko atsakymas kunigaikštenei: „Per penkiasdešimt praktikos metų gerai išstudijavau nervų ligas, kurias sukelia per didelis jautrumas, ypač skrandžio, ir manau, kad daugelis vaistų joms netinka.“ [10]. Septynerius metus trukusi kunigaikštienės liga, pasireiškusi vėmi-

mu, alpimais, ir ypač tai, kad šią ligą išgydė Viduržemio jūros klimatas, maudynės ir migdolų pienas, leidžia manyti, kad ligonė veikiausiai nesirgo organine nervų sistemos liga (tikėtina somatoforminės autonominės disfunkcijos diagnozė). J. P. Frankas laiške išsako aiškia poziciją: daugelis vaistų sergantiems tokiomis ligomis netinka (veikiausiai vaistai čia gali daugiau pakenkti, nei padėti).

Vienas žaismingiausių „Atsiminimų“ klinikinių atvejų pateikiamas aprašant grafo Juozapo Mostovskio ligą – **hipochondriją**⁵. Grafas buvo vienas pirmųjų J. Franko pacientų, aprašytas XLV skyriuje „Darbo Vilniuje pradžia“ (1804 m.). Grafas apibūdinamas taip: sąmojingas, nepaprastai išsilavinęs, svetingas, nors dažniausiai gulėdavo lovoje, buvo puikus pašnekovas, „jei tik jis nešnekėdavo apie savo negalavimus“. J. Frankas, įsitikinęs, kad grafas tikrai negaluoja, kantriai iš klausė visus jo nusiskundimus, ir ligonis ėmė pasikliauti savo gydytoju. Profesorius taip aprašo eilinę ligonio dieną: „Jei atsibudęs grafas jausdavo blogą skonį burnoje, jei pabalzdavo liežuvį, išgerdavo rabarbarų. Vaistas sukeldavo nemalonų jutimą; jis išgerdavo šaukštą mėtų lašų su pipirais. Išpildavo karštis ir kildavo uždegimo baimė. Kad užkirstų nelaimę kelią, paimdavo kalio nitrato dozę. „Ak, lašai man atšaldė skrandį, – sušukdavo grafas. – Išgersiu kvasijos ekstrakto. Puiku, dabar jau galiu šio to užvalgyti. Paduokite pietus!“ Sudorojus penkis ar šešis patiekalus, išgėrus butelį porterio: „Kaip sunkiai virškina! Reikia padėti vargšui skrandžiui. Išgersiu mokes su lašeliu romo.“ Netrukus: „Pasidarė karšta! O, kaip daužosi širdis! (skaičiuoja pulsą, pasiėmęs laikrodį su sekundine rodykle) 110 tvinksnų! Greičiau limonado! Ir ledų!“ Po ilgo pogulio: „Ne, šiąnakt aš neužmigsiu be geros laudanumo dozės. Muša vidurnaktį, išgerkime 24 lašus!“ Rytą dieną viskas prasideda iš naujo.“ [10]. J. Frankas apgailestauja, kad, nors dėmesingumu laimėjo ligonio pasitikėjimą, tačiau „kolei kas“ dar nepavyko įtikinti grafo atsakyti nereikalingų vaistų. Juozapas Mostovskis, nepasitikėdamas savo gydytojais, vykdavo į Prūsiją konsultuotis su tenykščiais daktarais. Dažni sienos kirtimai sukėlė prūsų muitininkų įtarumą, ir jie kartą iškratė grafo karietą, vietoj kontrabandos radę „indus su pūliais, kuriuos ligonis vėžėsi pas gydytoją ištyrti“. J. Frankas daro išvadą: „Šis menkiekis man įrodė, kad susidūriau su pačiu tikriausiu hipochondriku (rankraštyje – *hypocondriaque* [7]); galimas daiktas, būta ir slapto kaltūno, kaitinusio jam smegenis.“ [10]. Grafo nepagrįstai didelis susirūpinimas, kad serga sunkia liga, daugybės vaistų vartojimas, nepasitikėjimas gydytojais ir kiti simptomai leidžia daryti išvadą, kad J. Frankui teko sunki užduotis – gydyti hipochondrinį sutrikimą sergantį ligonį. Grafas per dieną suvartodavo keletą vaistų, iš kurių kasdien vartojami kalio nitratas ir laudanumas (opijaus tinktura) galėjo sukelti nepageidaujamų reiškinį, o laudanumas – ir priklausomybę. Rabarbarų ekstraktas dažniausiai buvo vartotas kaip laksantas, kvasijos

⁵Idomu tai, kad XVII a. hipochondrija laikyta nervų sistemos liga. Štai Tomas Vilizijus, knygoje „*Pathologiae Cerebri et Nervosi Generis Specimen in quo Agitur de Morbis Convulsivis*“ („Galvos smegenų ir nervų patologija, pasireiškianti konvulsinėmis ligomis“, 1667 m.) išdėstęs hematoencefalinio barjero tyrinėjimų rezultatus, konvulsiniams sutrikimams priskyrė epilepsiją, isteriją, hipochondriją, generalizuotus spazmus ir skorbutą, teigdamas, kad šių ligų priežastis – galvos smegenų patologija [3].

(lot. *Quassia spp.*) ekstraktas – tonizuojantis vaistas skrandžio ligoms gydyti [20]. J. Frankas kritikuoja polipragmatiją, keldamas vieną svarbiausių gydymo tikslų – įtikinti grafą atsisakyti daugybės vaistų. Kaltūno klausimą plauojame aptarti kiek vėliau.

J. Frankas mini ir **girtuoklių baltąją karštinę** sirgusius garbingus to meto visuomenės narius – profesorius ir pirklių. „Profesorius Bekiu sukarščiaavo, ėmė kliedėti, visą kūną purtė drebulys, laikytas nerviniu, bet tai buvo tik *delirium tremens potatorum*.“ [10]. Pasakodamas apie vieną turtingiausių Vilniaus pirklių Raicerį (kuris vėliau susirgo apopleksija), J. Frankas pateikia daugiau detalių: pirklys finansiškai žlugo, nes per lengvai dalydavo kreditus. „Savo nelaimės skandindavo spirite ir susirgo liga, žinoma *delirium tremens potatorum* pavadinimu. Prasidėjo smegenų karštinė.“ Pirklys pasveiko, tačiau, nors būdamas „visų proto galių“, įsikalė į galvą, kad vieno pažįstamo pirklio sandėlyje yra paslėpęs tris tūkstančius dukatų: „Jis apie tai kalbėjo su tokiu įsitikinimu, kad net privertė žmoną eiti reikalauti tų įšivaizduojamų pinigų.“ [10]. J. Franko aprašomų klinikinių atvejų diagnozė (minimi simptomai: karščiavimas, drebulys, kliedesiai, taip pat nurodomas ir etiologinis veiksnys – piktnaudžiavimas spiritiu) ir šių dienų gydytojui nekeltų abejonių. Galima įtarti, kad pirkliui Raiceriui taip pat pasireiškė ir Wernicke-Korsakovo sindromo požymiai (amnezija neminama, tačiau neabejotinai aprašomos konfabuliacijos). Beje, alkoholizmo problemą kėlė ir J. Franko amžininkas, medicinos ir chirurgijos daktaras, Vilniaus medicinos draugijos pirmininkas Jokūbas Šimkevičius (1775–1818), parašęs knygą „*Dziel'o o pijaństwie*“ („Veikalas apie girtavimą“, 1818 m.) [9].

NUO KALTŪNO KLAUSIMO IR MESMERIZMO IKI FRENOLOGIJOS BEI GYDYTOJŲ TOBULINIMOSI IDĖJŲ

Baroko ir Apšvietos laikotarpiais ypač domėtasi **kaltūno klausimu**. Kaltūnas tam tikra prasme net laikytas Abiejų Tautų Respublikos savasties išraiška [29]. Štai pirmasis mūsų šalies mokslinis veikalas apie nervų ir psichikos ligas – Stepono Lauryno Bizijo „*Responsum St. Bisii ad amicum philosophum de melancholia, mania et plica polonica*“ [6] – taip pat buvo skirtas ir kaltūno klausimui nagrinėti. Per visą Vilniaus medicinos draugijos istoriją driekėsi *plica polonica* tema [9], buvo rašomos disertacijos (pvz., Carolus Kaczkowski „*Dissertatio inauguralis medico-practica de plicae Polonicae in varias, praeter pilos, corporis humani partes vi et effectum*“ („Medicininė praktinė inauguracinė disertacija apie kaltūno veikimą ir jo pasekmes ne tik plaukams, bet ir kitoms kūno dalims“, 1821 m.) [30], Ludovicus Knothe „*Dissertatio inauguralis medico-practica de plica*“ („Medicininė praktinė inauguracinė disertacija apie kaltūną“, 1830) [31], skiriamos premijos tiems, kurie galutinai išaiškina kaltūno gydymo būdus. J. Frankas sudarė sanitarinių priemonių planą lenkiškajam kaltūnui pašalinti. Profesorius „Atsiminimuose“ pabrėžė, kad kaltūnas – tai „nacionalinė rykštė: lėtinių užkrėtimų ir

vietinių sąlygų rezultatas“, „liga pražūtinga daliai dabartinių gyventojų, ji pakenks ir ateinančioms kartoms“, „kaltūnas apima ne tik plaukus, bet ir kitas kūno dalis. Odą ėda vėžinės opos, yra kaulai, nosys nulinksta, akys ir ausys ima bijoti šviesos ir garsų. Dieną ir naktį skausmai neduoda žmogui ramybės, ištisais mėnesiais nemiga aštrina kančias“, „pagaliau atsiranda konvulsijos, žmogus pradeda kliedėti, ir po kelerių metų sulaukia mirties <...> Išimtyt retos“ [10]. Taigi, kaltūnas buvo ne tik odos ir jos priedų, bet daugiau sisteminė liga. Minimos neurologinės kaltūno komplikacijos: fotofobija, fonofobija, konvulsijos, nemiga, skausminis sindromas. J. Frankas aprašo grafienės Juzefinos Pšezdeckos ligą: moteris buvo jauna, galantiška, su vyru išsiskyrusi dama, atvyko į Vilnių visiškai išsekusi. „Buvau tikras, kad tai kaltūnas, ir stengiausi nutraukti jį iš plaukus. Kaltūnui plintant, kančios sumažėjo, ir ji net priaugo svorio.“ Nors ligonė džiaugėsi sveikimu, tačiau taip pat sielvartavo, kad negali nešioti šukuosenos, yra priversta slėpti plaukus. Grafienė maldavo leisti nukirpti kaltūną. „Aš ir toliau draudžiau paliesti bent vieną plauką nuo galvos, kol kaltūnas nebuvo iki galo išbujojęs, atsiskyręs ir išplitęs“, – rašo J. Frankas. Grafienei grįžus į Minską, „vienas gydytojas davė jai labiau patinkantį patarimą, kaltūnas buvo nukirptas, ir moteris netrukus mirė“ [10]. Pasakodamas apie kitus kaltūnuotuosius, profesorius stebisi jų ilgu gyvenimu. Pvz., minėdamas ilgaamžę etmono Kosakovskio žmoną, rašo: „Nors turėjo kaltūną, ji išgyveno dar apie 15 metų.“ [10]. J. Frankas net ketino pačiam imperatoriui Aleksandrui I įteikti planą, „kaip su šaknimis išrauti šią baisią ligą“ [10]. Kaltūno liga gyvavo net iki XIX a. pab.: 1876 m. gydytojas H. Dar-Dobrzickis galutinai įrodė, kad kaltūnas – ne liga, o nevalyvumo rezultatas, ir už savo mokslinį traktatą gavo Vilniaus medicinos draugijos premiją [9].

J. Franko „Atsiminimuose“ minimos XIX a. pr. naujos **vitalinio magnetizmo** idėjos. Mesmerizmas, arba vitalinis magnetizmas, buvo pagrįstas austrų gydytojo Franco Antono Mesmerio (1734–1815) idėjomis. Mesmeris manė, kad tarp planetų, gyvų būtybių, tarp paciento ir jo gydytojo srūva neregima substancija. Kai magnetinių srovių tekėjimas sutrinka, žmogus suseraga, o gydytojo pareiga – nukreipti srovių tėkmę įprasta vaga [32]. Gydymųjų seansų metu Mesmeris sėdėdavo susilietęs keliais su savo pacientais, spausdavo jų rankas pirštais, neatitraukdamas kiaurai veriančio žvilgsnio, po kelių valandų pacientas patirdavo įvairiausius pojūčius: priepuolius, šauksmus, dejones, vaitojimus, alpimus; įvykdavo neįtikėtini pagijimai. F. A. Mesmeris 1815 m. Berlyno universitete įsteigė mesmerizmo kursą, taigi, jo idėjos pradėjo plisti po Europą ir Naująjį Pasaulį [33]. Iš vitalinio magnetizmo XIX a. vid. išsivystė hipnozė, vėliau tapusi viena psichoanalizėje naudojamų gydymo technikų [32]. Nors magnetistų filosofija iš pradžių sukėlė profesoriaus J. Franko susidomėjimą, galiausiai J. Frankas siekė atsiriboti nuo praktikuojančių mesmerizmą asmenų. „Visos pakampės buvo pilnos aiškiaregių“ [10], – rašė profesorius. J. Frankas atsakė į laišką gydytojui Hufelandui tokiais perspėjimais: „Maldauju, nesileiskite užvaldomas (mesmerizmo – aut. past.), Jūs rizi-

kuojate susikompromituoti mokslininkų akyse.“ [10]. J. Frankas Vilniaus medicinos draugijos mokslo darbų sąsiuvinyje 1816 m. paskelbė straipsnį apie vitalinį magnetizmą, kurio tezes išdėstė „Atsiminimuose“: „magnetizmas yra nepaprastos svarbos patologinis reiškinys“, „reikia atmesti jam priskiriamus absurdus“, „aiškiaregystės pasireiškimo momentu ligonis ne miega, bet yra ypatingos nervų egzaltacijos būsenos, kai nervai itin jautriai reaguoja į tokius išorės ir vidaus dirgiklius, į kuriuos paprastai nereaguoja“, „dirgikliai gana dažnai sukelia iliuzines apgaulės ir net kludiesius“ [10]. Mesmerizmo idėjos buvo gyvos Vilniuje, vitalinis magnetizmas (rankraštyje – *magnétisme animal*) tapo draugijų pasilinksminimų objektu [7]. Netoli Vilniaus gyveno valstietis, vardu Antonas, apsimetęs aiškiaregiu, jis pirštų prisilietimu gydydavo ligonius, „kurie vienas po kito spruko nuo savo gydytojų ir bėgo konsultuotis pas gabųjį kolegą Antošką“ [10]. Magnetistai turėjo ir savo spaudą. Vilniaus daktaras Ignatas Emanuelis Liachnickis (1793–1826), susižavėjęs vitalinio magnetizmo teorija, leido „*Pamiętnik Magnetyczny Wileński*“ („Vilniaus magnetizmo dienoraštį“, 1816–1818 m.). Šį leidinį išjuokdavo satyrinis savitiraštis „*Wiadomości Brukowe*“ („Gatvės žinios“), leistas Nenaudėlių draugijos, kuriai priklausė tokie asmenys kaip profesorius Andrius Sniadeckis, gydytojas Jokūbas Šimkevičius ir kiti [34]. Galiausiai J. Franko ir kitų gydytojų iniciatyva Rusijos imperijoje buvo uždrausti vitalinio magnetizmo bandymai tiems, kurie neturėjo teisės verstis medicinos praktika. Šios problemos yra aktualios ir šiandien, vitalinio magnetizmo vietoje atsiradus daugybei kitų pseudomokslinių, paramedicininių teorijų ir praktikų, kurios, deja, randa atgarsį ir lieka paklausios tarp mokslinė medicina nusivylusių pacientų.

J. Frankas, baigęs Pavijos universitetą ir vėliau dėstydamas specialiąją terapiją Pavijos universitete, susižavėjo Džono Brauno idėjomis [35]. **Braunizmas** (angl. *Brunonian/Brownian medical system*) buvo populiarus XVIII a. pab.–XIX a. pr. medicinos sistema, kurios įtaką Europos medicinai R. Virchovas palygino su „niokojančiu žemės drebėjimu“ [36]. J. Brauno (John Brown, 1735–1788) pagrindinis veikalas „*Elementa medicinae*“ („Medicinos pagrindai“) buvo išleistas 1780 ir 1784 m. Edinburge ir susilaukė didelio populiarumo [37]. Pasak J. Brauno, ligą arba sveikatą lemia skirtingo laipsnio išoriniai ir vidiniai stimulai (išoriniai stimulai – karštis, valgis, nuodai, oras; vidiniai stimulai – emocijos, mintys, vidiniai kūno pojūčiai ir kt.), o geros sveikatos prielaida – pusiausvyra tarp išorinio dirginimo ir vidinio jaudrumo [38]. Jei stimuliacijos per daug – pasireiškia steninės ligos, jei per mažai – asteninės. Braunistai ligas suskirstė į dvi grupes: lokalias ir generalizuotas (kurios buvo steninės arba asteninės). Ligos turėjo savo sunkumo laipsnius (pvz., 0 ir 80 – mirtis, 40 – tobula sveikata, nedideli nukrypimai nuo aukso vidurio lėmė steninę arba asteninę polinkį, didesni nukrypimai – steninę arba asteninę ligą) [8, 36]. Taigi, gydytojui, kuris rėmėsi braunizmo sistema, tereikėjo nustatyti ligos tipą, laipsnį ir paskirti gydymą. Pagrindiniai vaistai, siūlyti tiek steninėms, tiek asteninėms ligoms – sti-

muliuojantys vaistai skirtingomis dozėmis. Retais atvejais steninėms ligoms buvo skiriami slopinantys vaistai (pvz., saikingas kraujo nuleidimas, vegetariška dieta, vanduo, taikytas saikingas vėmimo, prakaitavimo ir viduriavimo skatinimas), asteninėms – stimuliuojantys (pvz., mėsa, tirštos sriubos, neskiestas vynas ir kiti alkoholiniai gėrimai, opiumas, eteris, kamparas ir kt.) [8, 36]. Įgijęs daugiau patirties, remdamasis klinikiniais stebėjimais, savo ir kolegų patirtimi, J. Frankas galiausiai atmetė Brauno sistemą: „*Acta Instituti clinici Caesareae Universitatis Vlnensis*“ įžangoje išdėstė savo principus, formaliai atmesdamas Brauno sistemą...“ [10]. Be to, siekė savo studentus apsaugoti nuo klaidų, gydant ligonius pagal braunizmo filosofiją: „Vienam iš geriausių savo studentų Kolinjonui skyriau temą apie atsikosėjimą krauju, kurioje atmetama Brauno taisyklė gydyti visas hemoragijas skatinamaisiais vaistais.“ [10]. Profesoriaus draugas ir bendramintis, imperatoriaus Napoleono gydytojas Žanas Korvizaras (*Jean Corvisart*, 1755–1821) laiške J. Frankui rašo apie braunizmo atsisakymą: „Visada maniau, kad praktikoje pavojinga remtis kokia nors sistema. Brauno ir kitos sistemos atnešė daug aukų. Mano galva, visos teorijos išnyksta prie ligonio lovos. Vargas tam gydytojui praktikui, kuris stebėjimą pakeičia sistema, o patirtį – išvadamis.“ „Kiek jaunų gydytojų galvoja, kad jau viską žino, nes laikosi kokios nors sistemos *ad unguem!* O ar yra bent vienas penkiasdešimtmetis praktikas, neatsisveikinęs su teorinių miglų ir debesų trauka?“ [10]. Kokie aktualūs tokie pastebėjimai ir šių dienų gydytojui!

J. Franko „Atsiminimuose“ taip pat užsimenama apie **užkrečiamąsias ligas**. Nors dar nebuvo žinota apie užkrečiamųjų ligų etiologiją, XIX a. pr. lyg ir suprasta apie kai kuriuos užsikrėtimo kelius, dezinfekcijos svarbą. J. P. Frankas, 1812 m. pasitikdamas sūnų Vienoje, sako: „Prieš valandą <...> užmigau su pačiomis kliaukiausiomis mintimis. Galvojau, kad jums gresia visi karo pavojai ir jo pasekmė – užkrečiamos ligos. Ir štai jūs čia, greta manęs, saugus ir sveikas!“ [10]. J. Frankas pastebi, kad šiltine, dizenterija, viduriavimu, skorbutu, geltlige ir niežais taikos metu serga tik „visuomenės padugnės ir kareiviai“, o per karą jais užsikrečia daugelis, „mat pas žmones apgyvendinami niežuoti kareiviai“ [10]. Minima kunigaikščio Antano Radvilos liga – šiltinė, kuria kunigaikštis užsikrėtė lankydamasis vienoje savo pilyje, anksčiau buvusioje karo ligonine, pamirštoje dezinfekuoti [10]. Aprašomas ligonių atskyrimas nuo sveikųjų: Šv. Stepono vienuolyno seserims susirgus šiltine, J. Frankui ir vienuolyno gydytojui padėję du medicinos studentai „atskyrė sveikas vienuoles nuo sergančiųjų“. Šis metodas pasiteisino, nes „mirė tik viena 76-erių metų vienuolė, – ne tiek nuo šiltinės, kiek nuo apatijos“ [10].

Tikėtina, kad J. Frankas buvo susipažinęs ir su **frenologijos** pagrindais. Profesorius „Atsiminimuose“ aprašo tėvo J. P. Franko pokalbį su bičiuliu Ziomeringu: pagrindinė jų pokalbio tema 1809 m. Miunchene buvo daktaro Galo smegenų skrodimo metodas, ir, nors „Ziomeringas jį kritikavo ir pridūrė, kad skirtingas kaukolės formas daugiausia lemia siūlių jungimosi būdas“, tačiau taip pat pripažino,

kad „jo didžiulėje kaukolių kolekcijoje nėra nė vieno pavyzdžio, prieštaraujančio Galo kranioskopinei doktrinai“. „Ziomeringui atrodė ypač pagrįsta, kad iškilimas kaktos viršutinės dalies viduryje yra gerumo ženklas. Jis pasakė, kad jo sūnus – šios taisyklės įrodymas!“ [10]. Šiandien manoma, kad galvos smegenų žievės funkcijų tyrimų priešistorė prasidėjo kartu su Franco Jozefo Galo (*Franz Joseph Gall*, 1758–1828) veikla. Maždaug 1800 m. Galas pradėjo tyrimus, siekdamas įrodyti, kad galvos smegenys yra sudarytos iš skirtingų funkcinių dalių, o tam tikros galvos smegenų sritys yra susijusios su specifiniais išoriniais kaukolės požymiais. Galas, remdamasis lyginamosios anatomijos tyrimais, postulavo, kad aukščiausios žmogaus funkcijos yra lokalizuotos kaktinėse skiltyse – galvos smegenų dalyje, kuri yra kur kas mažiau išsivysčiusi pas gyvūnus [39]. Galo doktrina (kurią jis pats vadino kranilogija, organologija, vėliau jo mokinys Gasparas Spurzheimas teoriją populiarino frenologijos pavadinimu) buvo tokia nauja, materialistinė, skandalinga ir prieštaraujanti religijai, kad šių idėjų autorius buvo priverstas palikti Austriją ir persikelti į Paryžių [5]. Beje, Žanas Batistas Bujo (*Jean-Baptiste Bouillaud*, 1796–1881), Franco Galo mokinys, remdamasis klinikiniais tyrimais ir autopsijomis, 1825 m. pirmasis (dar prieš Paulą Broca!) nustatė, kad *le centre de la parole*, kalbos centro, lokalizacija yra kaktinės skiltys. Galbūt todėl, kad Bujo buvo Frenologijos draugijos narys, jo idėja tuo metu nebuvo visuotinai pripažinta [5, 39].

J. Frankas „Atsiminimuose“ aptaria ir **gydytojų tobulinimosi klausimą**, apgailestauja, kad Lenkijos ir Rusijos kaimuose bei miesteliuose dirbantys gydytojai atsilieka nuo „jų praktikuojamo mokslo naujienų“. Profesorius pastebi ir teigiamą to blogio pusę: „Jie likdavo apsaugoti nuo per didelio susižavėjimo naujovėmis“, manydamas, kad įvairių mokslo leidinių skaitymas kartais atneša daugiau žalos nei naudos, „ypač jei svarbiausias tų periodinių leidinių tikslas – liaupsinti naujus neįprastus vaistus“ [10].

Vilniuje aktyviai veikė J. Franko rūpesčiu 1805 m. įkurta Vilniaus medicinos draugija. Draugijos nariai susitikimų metu dalindavosi mintimis apie vyraujančias ligas, retus atvejus, rašė posėdžių protokolus, užsisakydavo svarbiausius medicinos leidinius, priėmė nariais vietinius ir užsienio gydytojus, susirašydami su kitomis medicinos draugijomis, dalindavosi mokslo naujienomis⁶ [9, 10]. J. Frankas, 1823 m. dėl pablogėjusios sveikatos (silpnėjančio regėjimo, akies uždegimo), o veikiausiai jausdamas padidėjusią politinę įtampą tarp Universiteto bendruomenės ir caro administracijos („numačiau, kad anksčiau ar vėliau Vilniaus universitete kils audra“ [10]), atsistatydino ir išvyko iš Vilniaus. Caro Nikolajaus I įsakymu 1832 m. uždarius Vilniaus imperatoriškąjį universitetą, 1842 m. – ir Medicinos-chirurgijos akademiją, J. Franko įkurta Vilniaus medicinos draugija ilgą laiką buvo vienintelis veikiantis medicinos mokslo centras Lietuvoje [9].

⁶Per Vilniaus medicinos draugiją Vilnių pasiekdavo svarbiausi Europos medicinos laimėjimai. Pvz., tik įkūrus Draugiją, jos nariai pradėjo susirašinėti su vakcinacijos nuo raupų pradininku E. Dženeriu, propagavo skiepijimo idėją tarp vietinių gyventojų. 1808 m. Vilniaus medicinos draugija įsteigė Vakcinacijos institutą, kuriame buvo gaminama vakcina ir organizuojami skiepijimai nuo raupų [9].

IŠVADOS

Jozefo Franko „Atsiminimai“ – vertingas dokumentas, liudijantis apie XIX a. pr. Vilniaus politinį, kultūrinį gyvenimą, socialines problemas, Vilniaus universitetą, tai taip pat įstabus pasakojimas apie ligas, ligonius, gydymo metodus, svarbią vietą skiriant nervų sistemos susirgimų ir psichikos sutrikimų aprašymui. Galima teigti, kad susidomėjimas nervų ir psichikos ligomis XIX a. pr. Vilniaus imperatoriškajame universitete buvo didelis: rašytos studentų disertacijos, rengti vadovėliai, nagrinėjantys nervų sistemos ligas. Galų gale, gydyti ligoniai, sergantys nervų ir psichikos ligomis, kurios vėliau buvo vaizdžiai aprašytos J. Franko „Atsiminimuose“ ir moksliniuose profesoriaus veikaluose. J. Franko „Atsiminimai“ stebina tiksliu simptomų ir ligos požymių aprašymu, pagrįstų išvadų formulavimu (daugiausia remiantis anamnezės, inspekcijos duomenimis), pirmaisiais bandymais spręsti apie nervų sistemos patologijos lokalizaciją, remiantis neurologinę simptomatiką, individualių gydymo metodų parinkimu, atsiribojant nuo populiarių to meto medicinos sistemų – vitalinio magnetizmo, braunizmo ir kitų. J. Franko „Atsiminimuose“ taip pat diskutuota apie užkrečiamąsias ligas, domėtasi XIX a. pr. nauja frenologijos doktrina, keltas gydytojų tobulinimosi klausimas. Šis straipsnis – tik kuklus bandymas, remiantis nervų ir psichikos sutrikimais sergančių ligonių klinikiniais atvejais, pažinti sudėtingą ir įvairų J. Franko aprašytą Vilniaus miesto, Universiteto ir klinikų pasaulį.

Padėka

Nuoširdžiai dėkojame ilgametei Vilniaus medicinos draugijos pirmininkei gerb. doc. dr. Daliai Triponienei už idėjas ir pagalbą. Taip pat dėkojame Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių, Rankraščių skyrių ir Lietuvos dailės muziejaus darbuotojams už galimybę šiame straipsnyje publikuoti vertingas iliustracijas. Didelė pagalba nagrinėjant J. Franko „Atsiminimų“ rankraščių buvo leidyklos „Mintis“ lietuvių kalba 2013 m. išleista J. Franko knyga „Atsiminimai“ (iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė).

Literatūra

1. Schallack WO. Neurological conditions in the European Middle Ages. *Handbook of Clinical Neurology, History of Neurology* 2010; 95: 79–90.
2. Vesalius A. *Suorum de humani corporis fabrica librorum epitome*. Coloniae Ubiorum [Köln]: formis et expensis J. Buxmacheri et G. Meuntingi, 1600.
3. Isler H. The development of neurology and the neurological sciences in the 17th century. *Handbook of Clinical Neurology, History of Neurology* 2010; 95: 91–106.
4. Rose FC. An historical overview of British neurology. *Handbook of Clinical Neurology, History of Neurology* 2010; 95: 613–28.

5. Clarac F, Boller F. History of neurology in France. Handbook of Clinical Neurology, History of Neurology 2010; 95: 629–56.
6. Dembinskas A, Radavičius L. Vilniaus neuropatologų ir psichiatrų draugija. In: Pavilionis S, ed. Vilniaus medicinos draugija. Vilnius: Mokslas, 1988; 83.
7. Frank J. Mémoires Biographiques de Jean-Pierre Frank et de Joseph Frank son fils. Rédigés par ce dernier. Leipzig, 1848.
8. Kondratas RA. Joseph Frank (1771–1842) and the development of clinical medicine. PhD thesis. Massachusetts: Harvard University, 1977.
9. Tripionienė D. Prie Vilniaus medicinos draugijos versmės. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
10. Frankas J. Vilnius XIX amžiuje. Atsiminimai. Pirmą knygą. Vilnius: Mintis, 2013.
11. Bendžius A, Grigonis J, Kubilius J, Merkys V, Piročkinas A, Šidlauskas A, ir kt. Vilniaus Universiteto istorija 1803–1940. Vilnius: Mokslas, 1977.
12. Frank J. Acta Instituti clinici Caesareae Universitatis Vilmensis. Lipsiae, 1808.
13. Frank J. Praxeos medicae universae praecepta. Partis secundae volumen primum, sectio secunda. Lipsiae, 1821.
14. Bruveris J. Christinės ir Josefo Frankų muzikinė veikla Vilniuje. In: Vilniaus medicinos draugija (1805–1998). Vilnius: Gamta, 1999; 71–8.
15. Dručkutė G. Vilniaus įvaizdis Jozefo Franko atsiminimuose. In: Acta litteraria comparativa. Vilnius, 2009; 140–9.
16. Prašmantaitė A. Jozefas Frankas ir jo „Atsiminimai“. In: Frankas J. Vilnius XIX amžiuje. Atsiminimai. Pirmą knygą. Vilnius: Mintis, 2013.
17. Bumblauskas A, Butkevičienė B, Jegelevičius S, Manušdžianas P, Pšibilskis V, Raila E, et al. Universitas Vilmensis 1579–2004. Vilnius, 2004 [Internet]. www.vu.lt/site_files/InfS/Leidiniai/Vilniaus_universitetas_1579_2004.pdf
18. Mianowski N. Dissertatio inauguralis medica therapiam febris nervosae exhibens. Vilnae, 1807.
19. Viliūnas D. Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014.
20. Royal College of Physicians of London. A translation of the Pharmacopoeia of the Royal college of physicians of London, 1824, by Richard Phillips. 2nd ed. London: Highley, 1831. [Internet] babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.31175004128388;view=1up;seq=19
21. Karenberg A. The Greco-Roman world. Handbook of Clinical Neurology, History of Neurology 2010; 95: 49–59.
22. Schiller F. Concepts of stroke before and after Virchow. Med Hist 1970; 14: 115–31.
23. Storey CE, Pols H. A history of cerebrovascular disease. Handbook of Clinical Neurology, History of Neurology 2010; 95: 401–15.
24. Millett D. A history of seizures and epilepsies: from the falling disease to dysrhythmias of the brain. Handbook of Clinical Neurology, History of Neurology 2010; 95: 387–400.
25. Murray TJ. Multiple Sclerosis: The History of a Disease. New York: Demos Medical Publishing, 2005.
26. Dyrwianski J. Dissertatio inauguralis historiam hydrophobiae exhibens. Vilnae, 1815.
27. Meyer WC. Hydrophobiae rabiosae historia. Vilnae, 1816.
28. Kaczkowski M. Dissertatio inauguralis medico-practica de hydrophobia. Vilnae, 1829.
29. Klajumaitė V. Kaltūno fenomenas šventybės anomalėjimo perspektyvoje. Naujasis židinys – Aidai 2012; 1: 41–5.
30. Kaczkowski C. Dissertatio inauguralis medico-practica de plicae Polonicae in variis, praeter pilos, corporis humani partes vi et effectu. Vilnae, 1821.
31. Knothe L. Dissertatio inauguralis medico-practica de plica. Vilnae, 1830.
32. Radovancevic L. [The tribute of the pioneer of hypnotherapy – Franz Anton Mesmer, MD, PhD in the history of psychotherapy and medicine]. Acta Med Hist Adriat 2009; 7(1): 49–60.
33. Sabolius K. Hipnozė ir vaizduotės išlaisvinimas. Problemos 2015; 87: 117–32.
34. Speičytė B. Lietuvos literatūros antologija. 1795–1831. Klasicizmas. Preromantizmas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
35. Kondratas R. The Brunonian influence on the medical thought and practice of Joseph Frank. Medical History 1988; 8: 75–88.
36. Risse GB. The Brownian system of medicine: its theoretical and practical implications. Clio Medica 1970; 5: 45–51.
37. Brown J. The elements of medicine or, A translation of the Elementa medicinae Brunonis / With large notes, illustrations, and comments. By the author of the original work. In two volumes. London, 1788. [Internet] catalog.hathitrust.org/Record/009278810
38. Overmier JA. John Brown's *Elementa Medicinae*: an introductory bibliographical essay. Bull Med Libr Assoc 1982; 70(3): 310–7.
39. Finger S. The birth of localization theory. Handbook of Clinical Neurology, History of Neurology 2010; 95: 117–28.
40. Homolicki M. Dissertatio inauguralis medico-practica de vasorum sanguiferorum vi in morbis nervosis producendis: quam in Caesarea Litterarum Universitate Vilmensi ad assequendum gradum doctoris medicinae publice defendet Michael Homolicki. Vilnae: typis Josephi Zawadzki, 1815.

E. Sakalaukaitė-Juodeikienė, D. Jatužis

NERVOUS SYSTEM DISORDERS AND MENTAL DISEASES PRESENTED IN “MEMOIRS” BY JOSEPH FRANK

Summary

“Mémoires Biographiques de Jean-Pierre Frank et de Joseph Frank son fils” written by Joseph Frank (1771–1842), a professor of special therapy and clinical medicine in Imperial University of Vilnius, is not only a valuable document depicting Vilnius city and Vilnius university, its political and cultural life, discussing social issues in the beginning of the XIXth century, but also a marvelous story of diseases, patients, evolution of treatment methods, rejection of medical systems giving a very special interest to nervous system disorders and mental diseases. The main neurological diagnoses in “Mémoires Biographiques” by J. Frank were convulsions, hydrophobia, apoplexies, hydrocephaly, nervous headaches, acute pain, head trauma, various paralyzes, and others. Nervous system pathology localization was based on clinical observations, Brunonian medical system was rejected and critical view to animal magnetism was announced, interest in phrenology was expressed, but the question of *plica polonica* (with various neurological complications of this condition) still existed, as it was declared in “Mémoires Biographiques” by J. Frank. This article is only a modest attempt, based by J. Frank’s described neurological and psychiatric clinical cases, to give some insight into complex and diverse world of Vilnius city, the University and the clinics, as it was depicted in “Mémoires Biographiques”.

Keywords: Joseph Frank, nervous system disorders, mental diseases, Vilnius medical society, Vilnius University.

Gauta:
2015 09 03

Priimta spaudai:
2015 09 24